

IDIOMALARNING O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA O'RGANILISHI

Ashurbayeva Sarvinoz Xolmirza qizi
Qo'qon DPI erkin tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada idiomalarning o'zbek tilshunosligida o'rganilishi masalasining ayrim jihatlari hususida fikr-mulohazalar bayon etilgan. Shuningdek maqola, frazeologiyaning turlari va til ta'limidagi ahamiyati haqida ham fikrlar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar. Idiomlar, frazeologiya, tilshunoslik, matal, ibora, turg'un birikma, ifoda.

ИЗУЧЕНИЕ ИДИОМ В УЗБЕКСКОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Ашурбаева Сарвиноз Холмирза қизи.
независимый исследователь Кокан ГПИ.

Абстрактный. В данной статье представлены мнения о некоторых аспектах изучения идиом в узбекском языкознании. Также были даны мнения о важности статьи, видах фразеологии и языковом образовании.

Ключевые слова. Идиомы, фразеология, лингвистика, язык, выражение, устойчивое сочетание, выражение.

STUDY OF IDIOMS IN UZBEK LINGUISTICS

Ashurbayeva Sarvinoz Kholmirza kizi
freelance researcher of Kokan SPI

Abstract. This article presents opinions on some aspects of the study of idioms in Uzbek linguistics. Also, opinions were given about the importance of the article, types of phraseology and language education.

Keywords. Idioms, phraseology, linguistics, language, expression, fixed combination, expression.

KIRISH. Bugini kunda tilshunoslikda frazeologiyaning tutgan o'rni juda katta. Frazeologiya – tilshunoslikning turli xil to'plamli iboralarni o'rganadigan bo'limi bo'lib, ular so'zlar, iboralar, matal va qiziqarli ifodalar kabi har xil narsalarni nomlaydi. Tilshunoslikning asosiy vazifasi, tilning frazeologik tarkibini, uning hozirgi holatini va tarixini o'rganishdir. Frazeologiya iborasini ko'plab tillarda uchratishimiz mumkin. O'zbek tilida “frazeologizm, frazeologiya, ibora, turg'un birikma, frazeologik

birikma”, ingliz tilida “phraseology, phraseological units, idioms”, rus tilida “фразеологизм” deb nomlanadi. Iboralar, soʻz uyushmalari, turgʻun birikmalar boʻlib frazeologiyada ular tuzilishi va maʼno jihatdan oʻrganiladi. Frazeologiya har qanday til lugʻatining eng jonli, yorqin va oʻziga xos qismi hisoblanadi. Bundan tashqari ingliz tilidagi frazeologiyalarning aksariyati turli funksional uslublarga tegishli va ekspressiv rangi bilan ajralib turadi. Ingliz tilida frazeologiya “idioms” deb ham yuritiladi. Barcha frazeologik birliklar milliyliigi va oʻziga xosligi bilan ajralib turadi. Shuningdek, kontekstda ekspressiv maʼno kasb eta oladi. Frazeologiya dunyodagi har qanday tilning ajralmas qismi hisoblanadi. Frazeologik birliklar va frazeologik birikmalar ingliz xalqlarining koʻp asrlik tarixini, madaniyati, turmush tarzi va anʼanalarining oʻziga xosligini oʻzida mujassam etadi. Frazeologizmlar semantik jihatdan soʻzlardan farqli belgi xususiyatlarga ega boʻlganligi uchun ham, tilda paydo boʻlgan va hoziri kungacha qoʻllanilib kelmoqda. Oʻzaro bir-biri bilan bogʻlangan bu soʻzlar mohiyatiga koʻra birikmaga yoki gapga teng boʻladi. Bunday birikma yoki gapdan yaxlitligicha maʼno ifodalashi – frazeologik maʼno uni sintaktik birlik deb emas, balki semantik birlik degan fikrga toʻgʻri yoʻnaltiradi. Shu sababli, birikmaga yoki gapga tenglik haqida gap ketganda, iboraning ichki sintaktik tuzilmasi koʻzda tutiladi; ibora tarkibini sintaktik tahlil qilish nutq birligining tarkibini emas, balki til birligining tarkibini tahlil qilish boʻladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Oʻzbek tilshunosligida frazeologiya sohasi 50-yillardan boshlab, mustaqil bir soha sifatida shakllishni boshlagan. Bunda Sh.Rahmatullayevdan tashqari Y.Pexasov, E.Umarov, I.Qoʻchqortoyev, H.Qahhorova, M.Husainov, M.Roʻziqulova kabi olimlarning xizmati katta oʻrin tutadi. Xususan, frazeologik birliklar I.Qoʻchqortoyev, Sh.Rahmatullayev, A.Rafiyev, Sh.Usmanova, M.Mirzayev, I.Rasulov, A.Gʻulomov, A.Mamatov kabi olimlar tomonidan turlicha tadqiq etilgan boʻlib, ularning izlanishida frazemalarning oʻziga xos tomonlari, shakl va maʼno xususiyatlari, badiiy asar tarkibida qoʻllanilish imkoniyatlari kabi masalalarga alohida toʻxtalib oʻtilgan

Rus tilshunoslarining taʼkidlashlaricha, rus tilida ham barqaror soʻz birikmalari mavjud boʻlib, ulardan foydalanish orqali nutqdagi fikr maʼnosi anglashiladi [5]. Frazeologik birliklar semantik jihatdan boʻlinmaydi. Ularning tarkibiy qismlari boshqa soʻzlar bilan almashtirilmaydi va toʻldirilmaydi. Ular toʻliq holicha saqlanadi [1]

Iboralar soʻz birikmasi yoki gaplar har gal nutqning oʻzidagina yuzaga kelmaydi, balki ular, xuddi soʻzlar kabi tilda tayyor shaklda hosil boʻladi. Shuning uchun, iboralarni turgʻun birikmalar deb hisoblaymiz. Chunki ibora tarkibidagi soʻzlarni ajratib boʻlmaydi. Iboralar gapda bitta soʻroqqa javob boʻlib, bitta boʻlak vazifasida keladi. Demak, iboralar nutq hodisasi emas, balki til hodisasi hisoblanadi: aravani quruq olib qochmoq va kavushini toʻgʻrilab qoʻymoq kabilar tilda tayyor holdagi birliklardir

1. Iboralar qo'llanilishi va o'ziga xos ahamiyatli jihatiga ko'ra, odatda, bitta so'zga teng bo'ladi: kapalagi uchib ketdi (cho'chidi).

2. Iboralar ko'chma ma'no ifodalaydi va ta'sirchanlik va obrazlilikni aks ettiradi. Masalan, qo'y og'zidan cho'p olmagan iborasani o't yeb turgan qo'y, uning og'zidagi cho'p kabi timsollari ko'z oldimizga keladi. Yuvosh so'zida esa bu kabi xususiyatlar yo'q.

3. Iboralar gap tarkibida yaxlit ko'rinishda bitta so'roqqa javob bo'ladi va bitta gap bo'lagi vazifasida keladi: yulduzni benarvon uradigan yigit – qanday yigit? so'rog'iga javob bo'lib bir xil so'roqqa javob bo'ladi.

4. Ayrim iboralar tarkibiga boshqa so'zlarni qo'shish hamda so'zlarni tarkibini o'zgartirish mumkin: ko'zi tushdi – ko'zi menga tushdi; burni ko'tarilgan - burni ko'tarilib ketibdi - burni ko'tarilibdi.

5. Iboralar ko'proq so'zlashuv va badiiy uslubda ishlatiladi. Ulardan foydalanish nutqning ta'sirchanligini oshiradi: boshi osmonga yetdi – juda sevindi, quvondi ma'nosidagi so'zni yanada badiiylashtiradi

6. Faqatgina birikmalargina emas, ayrim gaplar ham ibora holida kelishi mumkin: ishtahasi ochildi, dili siyoh bo'ldi.

Frazeologik birliklar ham muayyan shakl – strukturaga ega bo'lishi bilan birga, ma'lum semantikaga ham ega. O'zbek tilshunoslarimizdan Safarovning "Sematika" nomli monografiyasida keltirilgan Kondakovning ushbu fikrlariga alohida to'xtalib o'tilgan: "Ma'no biror-bir obyektning kundalik turmush, estetik, ilmiy, ishlab chiqarish, ijtimoiy-siyosiy va boshqa faoliyatlarni bajarayotgan shaxslar uchun nimani anglatishini bildiradi" deya ta'rif bergan [4]. Shu bilan birga shuni aytish joizki, frazeologizmlar shakl va mazmun munosabatida ham bo'ladi.

Frazeologiyada ishlab chiqilgan o'ziga xos, xilma-xil metodlarga asoslangan holda tilning frazeologik tarkibi turlicha: semantik, grammatik, uslubiy asoslarga ko'ra tasnif etiladi. O'zbek tilshunosligida frazeologik birliklar dastlab E.D.Polivanov, keyinchalik Sh.U.Rahmatullayev, M.E.Umarxo'jayev, A.E.Mamatov, B.Yo'ldoshev, X.Berdiyorov, G.I.Ergasheva tadqiqotlarida o'rganilgan. Mazkur olimlar frazeologizmlarni grammatik, semantik funksional-uslubiy jihatlardan o'rganishdi. Iboralarning grammatik, semantik, sintaktik jihatdan tahlil jarayonlarini ko'rishimiz mumki

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR. Shavkat Rahmatullayevning "O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati" kitobida O'zbek tilshunosligidagi iboralarning asosiy qismini fe'l frazeologik birliklar tashkil qilishini, shuningdek ot komponentli, sifat va ravish komponentli iboralarni ham tilga oladi [3]. Frazeologik birliklarning tabiati til egasining bilimlari, hayotiy tajribasi va mazkur tilda so'zlovchi xalqning madaniy, tarixiy an'analari bilan chambarchas bog'liqdir. Frazeologik birliklarning semantikasi inson va uning faoliyatini tavsiflashga qaratiladi [7]. Frazeologizmlar tilda

paydo bo'radi va tilda yashaydi, chunki ular so'zlardan farq qiladigan semantik xususiyatlarga ega birliklardir. Bunda o'zaro bog'langan so'zlar, mohiyatan, birikma yoki jumlagacha tengdir. Bunday birikma yoki jumlaning frazeologik ma'nosi umuman sintaktik birlik emas, balki semantik birlik degan qarashga olib keladi. Shuning uchun birikma yoki gapdagi tenglik haqida gapirganda, biz iboraning ichki sintaktik tuzilishini nazarda tutamiz; ibora mazmunini sintaktik tahlil qilish nutq birligining mazmunini emas, balki lingvistik birlik mazmunini tahlil qilishdir.

Xitoylik tadqiqotchi Yu Vang ingliz tilidagi iboralarini sintaktik tuzilishiga ko'ra sakkizta kategoriyaga ajratadi [6]. Bularga misol tariqasida Mario Pyuzoning "Cho'qintirgan ota" asaridan olingan iboralar bilan ko'rishimiz mumkin [2].

1) Gap iboralar. Keep your friends close, but your enemies closer.

2) Yarim gap iboralar. Don Corleone would take that man's troubles to his heart. And every Consigliere knew that if he kept the faith, he would become rich, wield power and win respect.

3) Fe'lli birikmalar. She helped him put on his jacket and brushed it off.

4) Prepositional phrases – Predlogli birikmalar. Guerrilla wars by the dozen flared up, ambitious hoodlums trying to carve themselves a bit of empire

5) O'tli iboralar. She was a "hot number" this daughter of his.

6) Sifatli iboralar. He made no empty promises, nor the craven excuse that his hands were tied by more powerful forces in the world than himself.

7) Juft so'zlar. She has wonderful body tone, unusual in these cases and now she's in first-class shape for fun and games.

8) Qat'iy o'xshatish. He was built as powerfully as a bull.

Mario Pyuzoning "Cho'qintirgan ota" asarida tuzilishiga ko'ra sakkiz turdagi frazeologik birikmalar uchrasada, asosan, fe'lli va sifatli birikmalar ko'pchilikni tashkil etadi. Asarda foydalanilgan idiomalar asarning tilini ta'sirchan qilishga xizmat qilgan.

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, idiomalarning tarkibiy tizimi sintaksis va semantika o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'z ichiga olgan murakkab hodisadir. Shu o'rinda aytish joizki, idiomatik iboralar shunchaki so'z yoki so'z birikmasi bo'lishidan qat'iy nazar, balki ularning asosiy mazmunini aks ettiruvchi o'ziga xos tarkibiy xususiyatlarga ham ega. Mario Pyuzoning "Cho'qintirgan ota" asaridan keltirilgan iboralar orqali ularning sintaktik jihatidan qaysi turlari bilan ifodalanganligini yuqorida keltirilgan fikrlarning izohida ko'rishimiz mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Alimova, Z. The role of borrowings in the growth of the language vocabulary. AJMR: Asian journal of multidimensional research. Vol 10, Issue 3, March, 2021.
2. Mario P. Godfather. – USA: G. P. Putnam's Sons, 1969. - 402 p.

3. Rahmatullayev Sh. “O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati” Toshkent: O‘qituvchi, 1978. – 407b.
4. Safarov.Sh. Semantika – T, O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat milliy nashriyoti, 2013. – 344b.
5. Vakhobovna, A.Z., Xayrulloevich, F. X. About Borrowing Phrazeological Units and their Study in Uzbek Language – International Journal of Culture and Modernity, 2022 – P.61- 67.
6. You W. A Contrastive Research on the Definitions and Categories of Chinese and English Idioms. Advances in Social Science, educational and Humanities Research Volume 554. – Atlantis Press, 2021. – P.423-426.
7. А.И.Федорова. Фразеологический словарь русского литературного языка/ под ред. – М., 1996, 272 p